

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1961.4.04>

RATSIONALISEERIMISLIIKUMINE NÕUKOGUDE EESTI TÖÖSTUSES AASTAIL 1945—1950

E. JAANVÄRK

Masinate ja mehhanismide täiustamine ning nende täielik ärakasutamine on olulisemaks eelduseks töötotlikkuse kui uue ühiskonnakorra lõplikku võitu tagava teguri tõstmisel.

Sotsialistlikes tootmistingimustes aitab tehnika täiustamine kaasa majanduse pidevale arendamisele, see omakorda aga võimaldab rahuldada töörahva üha suurenevaid materiaalseid ja kultuurialaseid nõudeid. Selle nõukogude korrale omase tõsiasja tunnetamine meie töörahva poolt oli üheks peamiseks ajendiks massilise leiutajate ja ratsionaliseerijate liikumise tekkimisele ning laiendamisele Nõukogude Liidu tööstuses.

Nõukogudemaal on tehnika täiustamise ja tootmise ratsionaliseerimise otseseks eesmärgiks toodangu hulga suurendamine, toodete kvaliteedi parandamine ja omahinna alandamine, samal ajal aga ka töötingimuste parandamine ja inimesele tema töö kergemaks muutmine.

See on diametraalselt vastupidine neile eesmärkidele, mida tehnika täiustamisega taotletakse kapitalistlikus maailmas, kus ratsionaliseerimine on eranditult suunatud kapitalistide sissetulekute suurendamisele, millega kaasub tööliste ekspluaterimise tugevdamine ja tööpuuduse laienemine. Tihtigi omandab monopolistlik kapital leiutise patendi ainult selleks, et see ei satuks konkurentide kätte ega tõstaks nende võistlusvõimet.

Vastavalt sellele on põhjalikult erinev kapitalismi- ja sotsialismi- maade tööliste suhtumine tehnika ja tootmise täiustamisesse. Esimesesse sisendab tehniline progress hirmu ja muret, sest täiuslikum tehnika piirab üha enam nende tööjõu rakendamise võimalusi ning süvendab tööpuudust. Väga selgesti nähtub see ka Tartu Töolisühingute Keskliidu poolt 6. novembril 1939 kodanliku Eesti valitsusele saadetud kirjast, milles tööliste muu hulgas nõudsid, et «igasugune tööstuse tootmise ratsionaliseerimine tuleb lõpetada, vähemalt ei või see sündida seniselt tööliste kulul».¹ On loomulik, et kapitalismimaades varitsev töötuksjäämise oht ei soodusta tööliste osavõttu tehnika täiustamisest, otse vastupidi: ta hoiab neid sellest eemale ning tööliste massilisest liikumisest tehnilise progressi eest ei saa olla juttugi. Liiatigi ignoreerib kapitalistlik tööstuse organisatsioon igati tööliste osavõttu leiutus- ja ratsionaliseerimistegevusest ning nende sellealased võimed jäävad enamasti kasutamata.

Nõukogude korra tingimustes ei ole tehnika arendamise teel ühis-

¹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 79.

kondlikke tõkkeid. Veel enam: Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus ergutavad kõigiti laiade töörahva hulkade loominguulist algatust ning kannavad pidevalt hoolt nende tööalase aktiivsuse suurenemise eest. Töölised leiutajate ja ratsionaliseerijate massilise esilekerkimise tagab ka nende isiklike huvide otstarbekas ühendamine kogu rahva huvidega luua meie maal võimalikult kiiresti kommunismi materiaalne-tehniline baas, tõsta veelgi kõrgemale töörahva materiaalne ja kultuuriline tase.

Vastavalt sotsialistliku majanduse plaanipärase arenemise seadusele suunatakse ka leiutus- ja ratsionaliseerimistegevust kindla plaani järgi. Seejuures võimaldab tootmise plaanipärasus leiutajate ja ratsionaliseerijate jõupingutusi koondada tööstuse ees seisvate kõige tähtsamate ja kõige esimeses järjekorras lahendamist vajavate probleemide ning üksikülesannete lahendamisele. Leiutus- ja ratsionaliseerimisliikumise plaanipärase juhtimine loob pinna sel alal omandatud kogemuste ning tootmisnovaatorite saavutuste laialdaseks ja organiseeritud levitamiseks.

Üks sotsialismile omaseid põhimõtteid leiutus- ja ratsionaliseerimistegevuse organiseerimisel seisab selles, et kõik esitatud ettepanekud, mis kiirendavad tehnilist progressi, tuleb juurutada kohustuslikult. See on garanteeritud ka seadusandlikul teel.

Töölised elavat osavõttu ratsionaliseerimisliikumisest Nõukogude Liidus soodustab sotsialismi põhimõte, mille järgi töö on au, vapruste ja kuulsuse asi, töötasustamine aga toimub toodangu hulga ja kvaliteedi järgi.

Peale rakendamiskõlblikeks tunnistatud leiutiste ja ratsionaliseerimisetpanekute eest makstava otsese rahalise tasu, mille suurus oleneb ettepaneku tehnilisest väärtusest ja majanduslikust efektist, makstakse nende autoritele kuue kuu kestel edasi töötasu endiste tariifimäärade järgi.² On mõistetav, et tootmisnovaatorite mitmekülgne materiaalne hüvitamine parandab nende elutingimusi ning stimuleerib laialdasi töörahva hulki osa võtma tehnika, tehnoloogia ja tootmise organiseerimise edasiarendamisest.

Leiutus- ja ratsionaliseerimisliikumise laiendamisele aitavad kaasa ka partei- ja ametiühinguorganisatsioonid, kes tootmisnovaatoreid ümbritsevad ühiskondliku tähelepanu, hoolitsuse ja austusega. Leiutajatele ja ratsionaliseerijatele saab teenitult osaks Nõukogude rahvaste austus nende suure panuse eest rahvamajanduse arendamisesse.

Leiutajate ja ratsionaliseerijate töö tulemusena on täiustatud paljude tööstusharude sisseaset ja loodud suur hulk uusi masinaid ning seadmeid. Nende töö on selleks teguriks, mis võimaldab kasutusele võtta eesrindlikumaid tehnoloogilisi protsesse ja uusi materjale defitsiitsete ja kalliste asendamiseks. Leiutajate ja ratsionaliseerijate loominguulised pingutused arendavad edasi tehnikat ja aitavad kaasa mitmesuguste teaduslike probleemide lahendamisele.

Ratsionaliseerimisliikumise areng Eesti NSV tööstuses on seni lähemalt uurimata. Käesoleva ajani on avaldatud kõigest üks väike artikkel andmete kogumikus «Tallinn»³, milles käsitletakse peamiselt 1956. a. saavutusi. Õige põgusalt analüüsib ratsionaliseerimisliikumise arengut aastail 1951—1957 L. Randmets oma artiklis «Рабочий класс Эстонии в борьбе за дальнейший подъем промышленности (1951—1957 гг.)».⁴

² Vt. Собрание постановлений правительства СССР, 1942, № 10, art. 178.

³ N. Naïdenkov, Ratsionaliseerimisliikumine ja Tallinna tuntud ratsionaliseerijad. Tallinn. Andmete kogumik. Tallinn, 1957.

⁴ Строительство коммунизма и рост творческой активности масс. Сборник статей. Москва, 1960.

Käesolevas artiklis püütakse anda ülevaade ratsionaliseerimisliikumise arengu põhimomentidest Eesti NSV tööstuses ajavahemikul vabariigi vabastamisest fašistlikust okupatsioonist kuni esimese sõjajärgse viisaastaku lõpuni.

*

Vaadeldes ratsionaliseerimisliikumise arenemist Eesti NSV tööstuses aastail 1945—1950, tuleb märkida, et aruandlus ja statistika oli neil aastail ilmselt puudulik. Seepärast puudub kõnesoleva küsimuse käsitlemisel võimalus igakülgeks statistikal põhinevaks analüüsiks ning oleme sunnitud mõnigi kord kasutama illustriativset meetodit. Allikmaterjalidest on tingitud seegi, et käesolevas kirjutises vaadeldakse ratsionaliseerimisliikumise arenemist üksikasjalisemalt vaid juhtivimates tööstusharudes (masinaehitus, tekstiilitööstus, vähemal määral ka põlevkivitööstus jt.), ja sedagi peamiselt suurettevõtetes.

Neljas viisaastak (1946—1950), mis Eesti NSV-s oli tööstuse taastamise, sotsialistliku rekonstrueerimise ja tööstusliku tootmise edasise laiendamise aastaiks, oli samal ajal ka ratsionaliseerimisliikumise kiire arendamise ajaks. Sellest annavad tunnistust alljärgnevad arvud, mis iseloomustavad vabariigi tööstusettevõtetes aastail 1945—1948 ja 1950 ratsionaliseerimise ja leiutamise alal tehtud tööd.⁵

Aastad	Ettepanekuid esitati	Neist juurutati	Kokkuhoid aastas, tuh. rbl.*
1945	1165	830	andmed puuduvad
1946	1048	486	740
1947	1215	448	547
1948	4159	andmed puuduvad	3500**
1950	6647	4312	3165

Seoses taastamisega oli esimestel sõjajärgsetel aastatel kollektiivide tähelepanu terves reas ettevõtetes pööratud peamiselt tootmise korraldamisele. Ratsionaliseerimisettepanekud juurutati sel ajal tihti ilma iga-suguse vormistamiseta ja aruandluseta. Kõige selle tõttu ei saa ülal esitatud andmeid lugeda täielikeks. Kuid neist mittetäielikkudestki andmetest näeme, et leiutus- ja ratsionaliseerimisettepanekute arv suurenes vaadeldaval ajavahemikul mitmekordseks. Samuti suurenes juurutatud ettepanekute osatähtsus ja nende arvel saadud kokkuhoid.

Leiutus- ja ratsionaliseerimisliikumise laienemine ning süvenemine neil aastail on seletatav mitte ainult sotsialistliku ülesehitustöö ja industrialiseerimise paatosega, mis iga aastaga haaras üha enam tööstuslike ettevõtete kollektiive. Olulist osa etendas siin ka ühiskonna poolt novatorite töötulemuste vastu tuntava huvi otstarbekas ühendamine novatorite isiklike huvidega.

1947. aasta lõpul teostatud rahareform, mis tugevdas rubla ostujõudu, ja kaardisüsteemi kaotamine suurendasid tööliste huvitatust rahalise tasustamise vastu. Seoses sellega suurenes ka leiutiste ja ratsionaliseerimise eest makstava rahalise tasu tähtsus.

Eespool esitatud andmetest nähtub, et 1948. aasta oli leiutus- ja ratsionaliseerimisliikumises murranguliseks. Eeldused selleks murranguks

⁵ A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tallinn, 1958, lk. 306.

* Uues rahas.

** 1948. a. kohta on autor andmed lisanud Eesti NSV ametiühingute IX kongressi stenogrammi alusel. — Eesti NSV ametiühingute IX kongress. Tallinn, 1949, lk. 72.

olid loodud eelmiste aastate kestel tehtud tööga. Nagu märgiti EK(b)P Keskkomitee XXI pleenumil, saavutas vabariigi tööstus kogutoodangu sõjaeelse taseme juba 1947. aasta sügisel.⁶ Mida enam paranes tootmine, seda enam hakati tegelema tootmisnovaatorite loominguks aktiivsuse organiseerimisega. Oluline osa ratsionaliseerimisliikumise juhtimise parandamisel oli partei poolt antud juhenditel. 1948. aasta aprillis toimunud EK(b)P Keskkomitee XXI pleenum kohustas majandusjuhte ja parteiorganisatsioone organiseerima ratsionaliseerijatele, leiutajatele ja stahhaanovlastele igakülgset abi täiuslikumate tehnoloogiliste protsesside väljatöötamiseks ja ratsionaliseerimisettepanekute realiseerimiseks, välja töötama ratsionaliseerimise ja leiutamisesülesannete temaatika ning tegema see teatavaks laialdastele tööstus- ja transporditöölise hulkadele.⁷ Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu andmeil aktiivseerisid 1948. aastal sel alal oma tööd ka Kohaliku Tööstuse Ministeerium ja kohaliku tööstuse ja tekstiilitööstuse töölise ametiühingute vabariiklikud komiteed,⁸ kes ratsionaliseerimisliikumise juhtimisel olid siiani olnud võrdlemisi passiivsed.

Ratsionaliseerijate loominguks energia mobiliseerimisele aitasid kaasa ka vabrikutes ja tehastes korraldatud sellealased hoogtöökuud. Kui kogu 1947. aasta kestel olid vabariigi põlevkivikeemiatööstuse töölised esitanud ainult 161 ettepanekut, siis 1948. aastal esitasid nad neid vaid kahe hoogtöökuu kestel 272.⁹ Ratsionaliseerimisettepanekute kogumise kahe hoogtöökuu kestel, 1948. aasta mais ja juunis tõusis järsult ka Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi ettevõtete tootmisnovaatorite aktiivsus: kõnesoleval ajavahemikul saabus neilt 548 ettepanekut 58 ettepaneku vastu 1947. aasta samade kuude kestel.¹⁰

Ratsionaliseerimistegevust aktiveerisid ka ametiühingute käitiskomiteede poolt organiseeritud tootmise ühiskondlikud ülevaatused.

Kõige selle tulemusena esitati 1948. aastal 4159 ratsionaliseerimisettepanekut, millest saadav kokkuhoid aastas oli umbes 3,5 milj. rubla.¹¹ Seega oli leiutus- ja ratsionaliseerimisliikumisest osavõtt 1948. aastal eelmise aastaga võrreldes suurenenud 3-kordseks, kokkuhoid vastuvõetavaks tunnistanud ettepanekutest kasvanud aga enam kui 5-kordseks.

Leiutus- ja ratsionaliseerimisliikumine progresseerus ka viisaastaku viimastel aastatel. 1950. aastal esitati tootmisprotsesside täiustamiseks ja ühiskondliku töö kokkuhoidmiseks juba 6647 ettepanekut. Kui viisaastaku esimestel aastatel tootmisse juurutatud ettepanekute osatähtsus ei tõusnud isegi 50%-le tehtud ettepanekute arvust (1946. a. rakendati 46,38%, 1947. a. 36,87% esitatud ettepanekutest), siis 1950. aastal juurutati neist juba ligi 2/3, täpsemalt — 64,72%. Kuigi kasutamata jäänud ettepanekute hulk jäi vaadeldava ajavahemiku lõpuks veel küllaltki suureks, võib siiski märkida realiseeritud ettepanekute arvu pidevat kasvu. See näitab, et ratsionaliseerijate abistamine oli vahepeal paranenud, samuti seda, et esitatud ratsionaliseerimisettepanekud olid juba märksa küpsemad juurutamiseks.

Kõik need faktid tunnistavad Nõukogude Eesti tööstustöölise ja insener-tehniliste töötajate üha aktiivsemast osavõtust sotsialismi ehitamisel.

⁶ EKPA (= Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv), I, 1, nim. 1—3, s. ü. 339, l. 3; vt. ka Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei V kongressi resolutsioon EK(b)P Keskkomitee aruande kohta. Tallinn, 1949, lk. 4. Eesti NSV Statistikalitsuse hilisemate täpsustatud arvestuste kohaselt ületati Eesti NSV tööstuse kogutoodangu sõjaeelse tase juba 1946. aastal. — Eesti NSV rahvamajandus. Statistiline kogumik. Tallinn, 1957, lk. 39.

⁷ EKPA, I, 1, nim. 1—3, s. ü. 339, l. 158.

⁸ Eesti NSV ametiühingute IX kongress, lk. 72.

⁹ EAÜNA (= Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu arhiiv), nim. 4, s. ü. 29, l. 35.

¹⁰ Sealsamas, l. 36.

¹¹ Eesti NSV ametiühingute IX kongress, lk. 72.

Ratsionaliseerimisliikumise ulatus vabariigi tööstusharudes oli aastail 1945—1950 vägagi erinev, kuigi ettevõtete taastamise, rekonstrueerimise ja laiendamise tingimused, samuti ühe või teise materjali defitsiitsus löid ratsionaliseerijaile avara tegevusvälja kõigil tootmisaladel. Tavaliselt võttis masinaehitustehastes tootmisnovaatorite liikumisest osa suhteliselt rohkem töölisi ja insener-tehnilisi töötajaid kui kergetööstusettevõttes. Seepärast esitati siin ka rohkem ratsionaliseerimisettepanekuid.

Tuleb muidugi silmas pidada seda, et leiutajate ja ratsionaliseerijate tegevuse intensiivsus ühes või teises tööstusharus sõltub küllaltki oluliselt selle tööstusharu laadist. Masinaehituses näiteks on tootmise iseloom kõige komplitseeritum. Väikeseseerialisi või üksiktellimusi rahuldavates masinaehitustehastes tuleb tootmisprotsesse sageli ümber korraldada, leida uusi konstruktiivseid ja tehnoloogilisi lahendusi. See nõuab kogu kollektiivilt eriti loovat lähenemist tööülesandele ja pakub avaraid võimalusi ka ratsionaliseerimistegevuseks. Kerge- ja toiduainete tööstuses on tootmine märksa ühelaadsem ja lihtsam. Osalt sellega, osalt vähese organiseerimistööga on seletatav tõsiasi, et näiteks toiduainete tööstuse novaatorid esitasid 1947. aastal kokku kõigest 51 ja järgmisel aastal 165 ratsionaliseerimisettepanekut.¹² Tallinna Masinaehitustehase kollektiiv aga esitas nendelsamadel aastatel rohkem ratsionaliseerimisettepanekuid kui kogu toiduainete tööstus kokku.

Suhteliselt loiumalt toimus tootmisnovaatorite liikumine samuti tekstiilitööstuses, mis kajastub ka Kreenholmi Manufaktuuri aastaaruannetes. Selles paljutuhandelise liikmeskonnaga kollektiivis esitati 1948. aastal ainult 73 ratsionaliseerimisettepanekut, neist tööliste poolt vaid 25.¹³

Olukorrast Kreenholmi Manufaktuuris annavad pildi järgmised arvud:¹⁴

Aastad	Ratsionaliseerijate arv	Ettepanekuid esitati	Neist juurutati	Kokkuhoid aastas, tuh. rbl. (klambrites ettepanekute arv, mis oli aluseks kokkuhoiu arutamisel)
1948	—	73	68	46,79 (16)
1949	130	215	73	22,8 (37)
1950	109	170	142	22,2 (42)

Nagu näeme, saavutati Kreenholmi Manufaktuuris parema organiseerimise tulemusena viisaastaku viimastel aastatel ratsionaliseerimistegevuse teatud elavnemine. Eriti tuleb märkida juurutatud ettepanekute arvu suurenemist, milles olulist osa etendas 1950. aastal loodud eksperimentaaltöökoda.¹⁵ Kuid sellest hoolimata jäi Kreenholmi Manufaktuuri tööliste osavõtt ratsionaliseerimisliikumisest veel väikeseks. Tabeli viimane lahter kajastab ühtlasi tõika, kui puudulik oli ratsionaliseerimisettepanekute rakendamisest saadava ökonoomia arvutamine.

Üldjoontes analoogiline Kreenholmi Manufaktuuriga oli ratsionaliseerimisliikumise olukord ka teistes tekstiilivabrikutes. Mõningal määral paremad olid «Punase Koidu» saavutused, mida iseloomustab järgnev tabel.¹⁶

¹² EAONA, nim. 6, s.-ü. 39, l. 206; vt. ka EKPA, f. 1, nim. 1—3, s.-ü. 384, l. 190.

¹³ ESVA (= Eesti NSV Statistikalitsuse arhiiv), nim. 5, s.-ü. 42, l. 109.

¹⁴ Tabel on koostatud ettevõtte aastaaruannete alusel. — ESVA, nim. 5, s.-ü. 42, l. 109; nim. 6, s.-ü. 60, l. 336; nim. 7, s.-ü. 63, l. 85.

¹⁵ ESVA, nim. 7, s.-ü. 63, l. 86; «Советская Эстония» 20 мая 1950.

¹⁶ Andmed pärinevad «Punase Koidu» leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo arhiivist.

Aasta	Ratsionaliseerijate arv	Ettepanekuid esitati	Neist juurutati	Kokkuhoid aastas, tuh. rbl.
1946	24	39	22	15,4
1947	19	29	22	18,1
1948	22	39	23	16,9
1949	17	39	25	20,6
1950	41	92	79	31,9

Kuigi ratsionaliseerijate hulk jäi tekstiilitööstuses teiste tööstusharudega võrreldes väikeseks, suurenes nende panus viisaastaku ülesannete täitmisesse siiski pidevalt, nagu nähtub esitatud andmetest. Seejuures on oluline märkida, et ratsionaliseerijate põhikontingent tekstiilitööstuses ei moodustunud ketrajate, kudujate ja teiste peamiste tööalade esindajast, vaid remondilukkseppadest, masinaseadistajatest ja meistriabidest, s. o. inimestest, kelle ülesandeks on masinate tehniline hooldamine ja kes seepärast on tehnilistes küsimustes rohkem kodus kui ülejäänud tekstiilitöölised, kelle ülesandeks on masinatel töötamine. Tekstiilivabriku «Punane Koit» andmetel olid ettevõtte aktiivsemateks ratsionaliseerijateks kottonmasinatel töötajate brigadir T. Delski, meistriabid O. Tiits, E. Kivi, O. Pärkna, E. Arm, lukksepad J. Laidroo, R. Noole jt.¹⁷

Masinaehitustööstuses arenes ratsionaliseerimisliikumine üldiselt elavamalt, kuid kaugeltki mitte ühtviisi edukalt kõigis ettevõtteis. Leiutus- ja ratsionaliseerimistegevuse olukord tehastes sõltus palju selle ala otsesest juhtidest. Eriti olulist osa tuli viimastel täita kohe pärast sõda, kui ettevõtteile polnud veel küllalt kättesaadavad valitsuse vastavad juhendid¹⁸ ning tehaste ja vabrikute juhtivatel töötajatel tuli ise leida teid, kuidas sotsialismi põhimõtetest lähtudes ulatuslikumalt ära kasutada tööliste ja insener-tehniliste töötajate loomingulist aktiivsust ning tõmata nad võitlusse tootmise parandamise, ratsionaliseerimise eest.

Ratsionaliseerimistöö organiseerimisel omandatud kogemusi populariseeriti samuti ilmselt puudulikult, millega on seletatav juhtimise õige visa paranemine sel alal mitmeteski Tallinna masinaehitustehastes.

Üheks ettevõtteks, kus ratsionaliseerimistegevus ei saavutanud õiget hoogu, oli elektrimootritehas «Volta». Tootmisnovaatorite liikumise ebarahuldavat juhtimist selles tehases iseloomustavad järgnevad andmed:¹⁹

Aastad	Ratsionaliseerijate arv	Ettepanekuid esitati	Tunnistati vastuvõetavaks	Neist juurutati	Kokkuhoid aastas, tuh. rbl.
1947	—	24	22	22	14,6
1948	30	30	24	24	11,3
1949	72	136	84	50	21,9
1950	61	142	85	59	24,6

Nagu nähtub tabelist, oli ratsionaliseerijate arv «Voltas», võrreldes näiteks Tallinna Masinaehitustehasega, suhteliselt väike. Väike oli nende osatähtsus ka tehase tootmistööliste üldarvuga võrreldes: 1948. aastal oli ratsionaliseerijaid ainult 3,3%, 1949. aastal 6,4% ja 1950. aastal 4,7% tootmistööliste üldarvust. Märkimata ei saa jätta ka tõsiasja, et viisaastaku viimasel aastal hõrenesid «Voltas» ratsionaliseerijate read, selle asemel, et tiheneda. Üheks põhjuseks oli siin tehase leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo mitterahuldav töö: instrumentaaltsehhi ülekoor-

¹⁷ Sealsamas.

¹⁸ Основные постановления об изобретениях и технических усовершенствованиях. Москва, 1943; NSVL RKN määrused leiutiste, tehniliste täiustuste ja ratsionaliseerimise-eesitiste kohta. Tartu, 1945.

¹⁹ «Volta» tehase leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo arhiiv.

matusest tingituna ei suutnud ta ettenähtud tähtaegadeks tagada vastu võetud ettepanekute juurutamist.²⁰ Väärtuslike ja vajalike ratsionaliseerimisettepanekute kasutusele võtmine venis. Sellega aga suretati tehase novaatorite huvi ratsionaliseerimise vastu.

Kõrgemalseisvad organid — ministeeriumid, peavalitsused ning nende leiutuste ja ratsionaliseerimise bürood, samuti Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu — abistasid vähe tehaste vastavaid büroosid ning ametiühingute sellealaseid komisjone ratsionaliseerimisega seoses olevate konkreetsete küsimuste lahendamisel. Abistamine leiutiste tehnilisel vormistamisel, tootmisnovaatorite paremate saavutuste ja ratsionaliseerimisliikumise kogemuste üldistamine ning populariseerimine asendati andmete kogumise ja aruannete koostamisega.²¹

Nagu näitas ajalehe «Sovetskaja Estonia» brigaadi kontrollretk 1949. aasta augustis, ei olnud Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi Metallitööstuse Peavalitsuse leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo isegi sellega hakkama saanud, et oleks tehastele saatnud Leningradi Tehnika Majast saadud stahhaanovlaste kogemusi tutvustavaid materjale. Need materjalid, mis oleksid aidanud Nõukogude Eesti metallitööstuse ratsionaliseerijail saada ülevaadet Leningradi tootmisnovaatorite saavutustest, olid jäetud tolmuma peavalitsuse kappidesse.²²

Halvasti oli ratsionaliseerijate ettepanekute ja kogemuste vahetamise organiseerinud ka Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo.²³

Ettevõtetes ja ministeeriumides loodud leiutuste ja ratsionaliseerimise büroode edukat tööd takistas ka vastava põhimääruse puudumine ning nende büroode funktsioonide ebamäärasus.²⁴ Selles olukorras sõltus leiutuste ja ratsionaliseerimise büroode juhtimine paljuski büroo juhatajate isiklikest arusaamadest; tihti eelistasid need juhatajad mugavat passiivsust sihikindlale võitlusele tootmisnovaatorite loominguliste ideede täieliku ärakasutamise eest. Täpsete eeskirjade puudumine põhjustas leiutuste ja ratsionaliseerimise büroode tegevuses formalismi, mis omakorda takistas leiutajate ja ratsionaliseerijate tööd.

Ükskõiksusest, soovist hoiduda vastutusest või võhiklusest tingitud sagedasemaks veaks tehaste leiutuste ja ratsionaliseerimise büroode juhatajate töös oli saanud ettepanekute ebaõige klassifitseerimine. Sõltuvalt tehnilisest tähtsusest jagunesid ettepanekud tollal kolme kategooriasse: leiutis, tehniline täiustus ja ratsionaliseerimisettepanek. Vastavalt jagunes ka tasu suurus, mis leiutiste puhul võis tõusta kuni 2000 rublani, tehniliste täiustuste puhul kuni 1000 rublani ja ratsionaliseerimisettepanekute puhul kuni 250 rublani.²⁵

Tehniliste täiustuste ebaõige paigutamine ratsionaliseerimisettepanekute rühma tähendas seda, et autoritele tasuti märksa madalama tariifi järgi, kui nägi ette juhend. Arvestades erinevust tariifides, kujunes madalamalt tasustamine üheks olulisemaks teguriks, mis hakkas pidurdama leiutustevõimet.

²⁰ Vt. EAÜNA, nim. 6, s.-ü. 40, l. 192.

²¹ EAÜNA, nim. 4, s.-ü. 22, l. 31 ja 32; Leiutajate ja ratsionaliseerijate vabariiklikul konverentsil 30. jaanuaril 1953 esitatud Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu esimehe L. Illisoni aruande stenogramm. — Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu töö ja töötasu osakond, toimik 18, l. 27 ja 28.

²² «Советская Эстония» 20. авг. 1949.

²³ Sealsamas.

²⁴ Ratsionaliseerijate vabariiklikul konverentsil 10. okt. 1956 toimunud sõnavõtude stenogramm. — Säilitatakse Eesti Vabariiklikus Teaduslik-Tehniliste Ühingute Nõukogus.

²⁵ Vt. Собрание постановлений правительства СССР, 1942, nr. 10, art. 178.

Leiutuste ja ratsionaliseerimise büroode insenerid tundsid ratsionaliseerimisetepanekute juurutamisest saadava kokkuhoiu küllaltki keerukat arvestamist enamasti pealiskaudselt. Sellest tingitud vead rikkusid omakorda tootmisnovaatorite materiaalse huvitatuse printsiipi.

Peale eksimuste ratsionaliseerimisetepanekute klassifitseerimisel ja nende rakendamisel saadava kokkuhoiu arvestamisel tehti tehastes ratsionaliseerimistegevuse organiseerimisel teisigi vigu. Paljudel juhtudel ei abistatud tootmisnovaatoreid käsilolevate ideede läbitöötamisel ja vormistamisel nii nagu vaja.²⁶ Suurte raskustega oli seotud uute seadmete ja mehhanismide katseeksemplaride valmistamine, sest ettevõttele polnud selleks eraldatud ei materjale ega tööjõudu. Samuti puudusid ettevõttele enamasti ka eksperimentaaltöökojad või laboratooriumid.²⁷

Sagedaseks nähtuseks oli, et vastuvõetud ettepanekute juurutamisega venitati, sest kehtiv premeerimissüsteem ei äratanud huvi tehniliste uuenduste kiiremaks rakendamiseks. Nii maksti viisaastaku esimestel aastatel juurutamisele kaasaaitamise eest 25% ratsionaliseerimisetepaneku autorile ettenähtud tasust, 1950. aastal aga vähendati see 11,25%-le.²⁸ Ilmselt ei kompenseerinud nii väike protsent neid pingutusi, mida nõudis ratsionaliseerimisetepanekute elluviimine ja mis mõnelgi puhul häirisid plaani täitmist. Lisaks sellele soodustas ettepanekute rakendamise edasilükkamist ja venitamist ka paljude juhtivate töötajate väär suhtumine uuesse tehnikasse. Tehnilistes täiustustes ja leiutistes nägid nad ainult vahendit kitsaskohtade likvideerimiseks, ja sedagi vaid kasutatava tehnoloogilise protsessi piirides. Kaugemaleulatuvatesse ratsionaliseerimisetepanekutesse ja leiutistesse, mis nõudsid radikaalsemaid muudatusi tootmisprotsessis, kus hetkel ei esinenud erilisi raskusi, ei suhtunud juhtivad töötajad tihtigi heatahtlikult. Põhjus seisis selles, et iga uue lahenduse juurutamine segab esialgu senist tööritmi, millega seoses esinevad enamasti ajutised raskused ka plaaniülesannete täitmisel. Mitte alati ei mõistetakse, et perspektiivsete ratsionaliseerimisetepanekute juurutamine lihtsustab tööd edaspidi märksa ja muudab selle odavamaks.

Kuna eesrindlike kogemuste, ratsionaliseerimisetepanekute ja leiutiste kasutusele võtmine peaaegu täiesti sõltus antud ettevõtte direktori soovist ja uue juurutamata jätmise pärast õieti keegi majandusjuhte vajalikul määral vastutusele ei võtnud, siis on selge, miks paljude tootmisnovaatorite ettepanekute realiseerimine venis.

Tihtigi kasutas kergesti rakendatavat uut töömeetodit vaid novaator ise, paremal juhul tehti seda vastava tehase ulatuses. Tingituna rutiinist ja juhtivate töötajate ükskõiksusest tehniliste uuenduste vastu, sooritati naaberettevõtetes neidsamu tööoperatsioone vana moodi. Näiteks võiks tuua selle, kuidas «levitati» ETKVL Kopli Masinaehitustehase eesrindliku sepa Jaan Vaaraku uut vankritelgede sepistamise meetodit. Vaarak oli vankritelgede tootmisprotsessi ratsionaliseerinud ning asendanud rida käsitsi sooritatavaid operatsioone mehhanismide tööga. Need uuendused võimaldasid töötootlikkust vankritelgede sepistamisel tõsta 7—10-kordselt ning alandada telgede omahinda 42,8 protsenti.²⁹ J. Vaarak tutvustas oma meetodit sama tehase sepale, kes valmistas vankritelgi, samuti ka

²⁶ EAUNA, nim. 3, s.-ü. 21, l. 92.

²⁷ Vt. Ratsionaliseerijate vabariiklikul konverentsil 10. oktoobril 1956 toimunud sõnavõtude stenogramm, lk. 25 ja 26.

²⁸ Инструкция о вознаграждении за изобретения, технические усовершенствования и рационализаторские предложения. Раздел III. Собрание постановлений правительства СССР, 1942, nr. 10, art. 178; E. R o k k, Leiutus-ratsionaliseerimistöö organiseerimine ettevõttes. Tallinn, 1954, lk. 78.

²⁹ EAUNA, nim. 3, s.-ü. 21, l. 18.

Tallinna Masinaehitustehase ja «Ilmarise» seppadele. Sellest hoolimata ei võetud seda väga viljakat meetodit, mida oli ulatuslikult tutvustatud ka ajakirjanduse kaudu, kõnesolevates tehastes veel kaua aega kasutusele üksnes sellepärast, et nende tehaste juhtivad tegelased suhtusid uuesse meetodisse külmalt.³⁰

Reas ettevõtetes mõjus ratsionaliseerimistegevusele halvavalt ka see, et administratsioon ei loonud ratsionaliseerijatele soodsaid tingimusi, vaid oli huvitatud ainult tööhinnete vähendamisest tootmisnovaatorite loominguiste pingutuste tulemusena saavutatud tootlikkuse suurenemise arvel. Niisugune oli olukord näiteks Tallinna Masinaehitustehases neljanda viisaastaku esimestel aastatel, nagu selgub eesrindliku vormija-valaja H. Pressi sõnavõtet stahhaanovlaste II vabariiklikul nõupidamisel.³¹

Tallinna Masinaehitustehase administratsiooni ükskõiksus kollektiivi loominguise aktiivsuse arendamise vastu selgub sellestki, et ratsionaliseerimistegevust juhtiv keskus — tehase leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo — loodi hilinemisega, alles 1945. aasta sügisel. Kuid nii selle büroo kui ka ametiühingu käitiskomitee juures loodud ratsionaliseerimiskomisjoni tegevus oli loid. Sellest tunnistab suhteliselt väike ratsionaliseerimisetepanekute arv ning olemasolevategi puudulik elluviimine. Tallinna Masinaehitustehases esitati 1946. a. I kvartali jooksul kõigest 30 ratsionaliseerimisetpanekut, millest juurutati tootmisse ainult 7.³² Tegeldi enamasti pisiküsimustega ja niisuguste tehniliste täiustustega, millede rakendamisega saadi hakkama oma tsehhi töötajate jõul. Paljusid uuendusi ei populariseeritud ja need jäid laiemalt tundmatuks. Administratsiooni ükskõiksus ühiskondliku töö kokkuhoiu küsimuses tekitas novaatorites pahameelt ja põhjustas nende avalikke kriitilisi sõnavõtte tehase administratsiooni ja tehniliste töötajate konservativismi ning ükskõiksuse kohta.

Pärast novaatorite vabariiklikul nõupidamisel avaldatud kriitikat arutati tehase ametiühingukomitee ratsionaliseerimiskomisjoni nõrka tööd Tallinna Masinaehitustehase töötajate partei-algorganisatsiooni koosolekul.³³ Parteiorganisatsioon kinnitas komisjoni uue koosseisu. Tema esimeheks sai andekas iseõppija-leiutaja H. Puna. Komisjoni koosseisu määrati ka kommunistid P. Voit ja G. Sklovski. Peale selle asusid tehase kommunistid tsehhides ja brigaadides selgitustööle, juhtides ratsionaliseerijate tähelepanu kõige pakilisemalt lahendamist vajavatele ülesannetele.

Kommunistid andsid isiklikku eeskju ka ratsionaliseerimistegevuses, mis juba 1947. aastal märgatavalt elavnes.

Kommunistid G. Sklovski ja J. Rähni võtsid enda juhtida noorte tootmisnovaatorite grupi. Koos töötasid nad välja uue seadeldise volvrite korpuste töötlemiseks ja monteerimiseks, mis andis aastaks tehasele 40 670 rbl. kokkuhoidu.³⁴

Kommunist treial J. Rähni oli hästi kodus tehnilises kirjanduses. See võimaldas tal lahendada terve rea mitmesuguste volvrite tootmistehnoloogia edasise täiustamisega seoses olevaid küsimusi. Olenevalt tehnilise silmaringi laienemisest kasvas ka J. Rähni kui novaatori loominguine

³⁰ Sealsamas, l. 18, 20 ja 24.

³¹ Sealsamas, l. 92.

³² «Советская Эстония» 28 апреля 1946.

³³ Vt. «Советская Эстония» 15 февраля 1948.

³⁴ Sealsamas.

aktiivsus. 1948. aastal esitas ta kaheksa ratsionaliseerimisetepanekut, mis kõik vastu võeti ja tehasele aastas 3450 rbl. kokkuhoidu andsid.³⁵ Viisaastaku viimasel aastal suurenes J. Rähni ettepanekute juurutamisest saadud kokkuid veelgi ning moodustas umbes 7 tuh. rbl.³⁶

Kuid Tallinna Masinaehitustehases ei arenenud mitte ainult üksikud tootmisnovaatorid, vaid ratsionaliseerimistegevus laienes ja hoogustus üldse, nagu näeme järgnevast.³⁷

Aastad	Novaatorite arv	Neist töölisi	Ettepanekuid esitati	Neist juurutati	Tegelik kokkuid aastas, tuh. rbl.
1948	114	55	184	189	252,1
1949	219	112	306	183	111,2
1950	260	121	386	288	150,0

Nagu selgub, kasvas vaadeldaval ajavahemikul novaatorite arv, ja seda ka tööliste osas, enam kui kahekordseks. Esitatud ettepanekute hulk suurenes ligi kahe ja poole kordseks, juurutatud ettepanekute hulk aga kasvas 52%.

Niisugune tormiline leiutus- ja ratsionaliseerimistegevuse areng Tallinna Masinaehitustehases neljanda viisaastaku viimastel aastatel olenes suurel määral ratsionaliseerimistegevuse juhtimise ja organiseerimise pidevast parandamisest. Loomingulise aktiivsuse elustamiseks hakati rakendama mõningaid uusi vorme. Nii näiteks korraldati 1949. aasta kolmandas kvartalis tehase tööliste üldine küsitlus, et välja selgitada kitsaskohti tootmistegevuse eri lõikudes.³⁸ See teravdas kollektiivi pilku tootmisprotsessis veel esinevate puuduste nägemiseks ning andis fikseeritud temaatika kaudu võimaluse otstarbekalt suunata ratsionaliseerijate pingutusi.

1949. aastal loodi Tallinna Masinaehitustehases esimene ratsionalisaatorite kompleksbrigaad, mis koosnes 11 liikmest³⁹ ja rakendati teatud kindla ülesande lahendamiseks. Meenutagem siinkohal, et esimesed sellised kompleksbrigaadid olid loodud Moskva Kõvade Sulamite Kombinaadi lukksepp-mehhaaniku A. Kuznetsovi algatusel. Nende eesmärgiks oli kiirendada ratsionaliseerimisetepanekute kasutusele võtmist, sest mitmesuguste erialade esindajate kuulumine brigaadi koosseisu tagas ettepaneku igakülgse läbitöötamise, tema nõuetekohase vormistamise, näidiseadme valmistamise ja kiire töösse rakendamise. Kompleksbrigaadis, kes koosnes töölistest-novaatoritest, konstruktoritest ja tehnoloogidest, oli loodud kõik võimalused keerukamategi ülesannete lahendamiseks.

Peale Tallinna Masinaehitustehase loodi ratsionaliseerijate kompleksbrigaadid ka Kunstsarvetehtases, raadiotehtases «Punane Ret» ja mitmetes teistes.⁴⁰

Niisuguse loomingu koostöö efektiivsusest annab tunnistust muu hulgas ka lukkseppade-mehhaanikute Jefimovi ja Gromovi poolt koos insener Gerovitši ja mehhaanik Mozalevskiga väljatöötatud põlevkivi originaalse praakimisviisi kiire juurutamine Eesti Põlevkivikombinaadi Käva-2 kaevanduses.⁴¹ Varem tuli põlevkivi kontrollpraakimisel ööpäeva kestel

³⁵ Vt. «Eesti Bolševik» 1949, nr. 4, lk. 21.

³⁶ «Советская Эстония» 3 ноября 1950.

³⁷ Tabel on koostatud Tallinna Masinaehitustehase leiutuste ja ratsionaliseerimise büroo arhiivi andmeil.

³⁸ Seletuskiri Tallinna Masinaehitustehase aastaaruande juurde leiutustegevuse kohta 1949. aastal.

³⁹ Sealsamas.

⁴⁰ Vt. «Советская Эстония» 27 августа и 3 ноября 1949.

⁴¹ Vt. «Советская Эстония» 20 сентября 1949.

tühjendada, käsitsi sorteerida ja uuesti laadida 150 vagonetti. Novaatorid seadsid kaevandusse üles lintranspordööri, millel nüüd toimus põlevkivi selekteerimine. Põlevkivi transportöörile puistamine ja põlev- ning paekivi transportöörilt vagonettidesse laadimine toimus automaatselt. Uus praakimisviis kergendas tööd, võimaldas teisteks töödeks vabastada 30 töölist ja andis aastas 31,7 tuh. rbl. kokkuhoidu.⁴²

Tööliste-novaatorite koostööd insener-tehniliste töötajate ja teadlastega oli Nõukogude Eesti tööstusettevõtetes esinenud ka varem, juba enne ratsionaliseerijate kompleksbrigaadide loomist. Selle näitena võiks siinkohal meenutada Tootsi Turbabriketitööstuse novaatorite koostööd Tallinna Polütehnilise Instituudi dotsendi E. Soonvaldi ja «Ilmarise» tehase ratsionaliseerijatega suure tootmisvõimsusega freesturbakombaini FTK konstrueerimisel ja ehitamisel,⁴³ mille loojatele 1948. aastal määrati Nõukogude Eesti preemia.⁴⁴

Järgneva tootmisnovaatorite-praktikute ja teadlaste koostöö tulemusena mehhaniseeriti Tootsi Turbabriketitööstuses freesturba tootmine ja transport komplekselt. See võimaldas 1949. aastal elmise aastaga võrreldes briketitootmist suurendada peaaegu 1½-kordseks ning saada umbes 150 tuh. rbl. üleplaanilist kasumit.⁴⁵ Silmapaistvate tulemuste eest freesturba tootmise, kogumise ja briketivalmistamise meetodite täiustamisel anti sellele loomingulisele kollektiivile, kuhu kuulusid A. Haluga, R. Veber, F. Paalberg, E. Soonvald, J. Pokk, B. Pärni, E. Riimand, A. Riisma jt., 1950. aastal üleliiduline preemia.⁴⁶

Ratsionaliseerijate kompleksbrigaadide moodustamine laiendas juba varem tekkinud tootmisnovaatorite-praktikute, insener-tehniliste töötajate ja teadlaste loomingulist koostööd ning tõi sellesse rohkem organiseeritust. Seda koostöö vormi rakendati edukalt mitmesugustes tööstusharudes ja kõikjal kiirendas ta tootmistehniliste probleemide lahendamist, kuigi ratsionaliseerijate kompleksbrigaadide töö iseloom oli tehaste järgi küllaltki erinev. Kui näiteks trikootaživabrikus «Marat» 1950. aastal loodud niisugune kompleksbrigaad tegeles vaid esitatud ettepanekute ellurakendamisega,⁴⁷ siis Tallinna Masinaehitustehases oli igal neist (1950. aastal aga oli neid siin juba kolm) oma konkreetne loominguline ülesanne, mille iga brigaad lahendas algusest lõpuni.⁴⁸ Nii tegeles üks kompleksbrigaad 1950. aastal hõõvelmasina tühikäigu likvideerimisega, teine otsis teid lõikeinstrumentide kvaliteedi parandamiseks, kolmas, mis jagunes kahte alagruppi, juurutas uuemaid keevitusmeetodeid (automaatne elektri- ja autogeenkeevitus). Peale selle aitasid ratsionaliseerijate kompleksbrigaadid siin üldse juurutada uut tehnikat. Nende abil lasti käiku näiteks hapniku abil töötav metallilõikamise automaat, mis tootmisprotsessi märksa kiirendas.

Mitmed ettevõtted, nende hulgas ka kombinaat «Järvakandi Tehased», astusid loomingulisse kontakti mitte ainult Tallinna Polütehnilise Instituudiga, vaid ka teiste teaduslike uurimisasutustega Nõukogude Liidus,⁴⁹ mis tõhusalt aitas kaasa kombinaadi töötajate ees seisvate tootmistehniliste küsimuste lahendamisele.

⁴² Sealsamas.

⁴³ Vt. K. Ljubtšenko, Kommunismi võrsed. Tallinn, 1950.

⁴⁴ «Советская Эстония» 20 февраля 1948.

⁴⁵ Vt. «Советская Эстония» 1 ноября 1950.

⁴⁶ «Правда» 4 марта 1950.

⁴⁷ EAÜNA, nim. 6, s. ü. 23, l. 98.

⁴⁸ Seletuskiri Tallinna Masinaehitustehase aastaaruande juurde leitud tegevuse kohta 1950. aastal.

⁴⁹ Vt. «Советская Эстония» 28 июля 1950.

Peale koostöö teaduslike instituutidega aitasid ratsionalisaatorlikku mõtet elustada ka tööliste-tootmisnovaatorite ja insener-tehniliste töötajate loomingulised komanderingud Nõukogude Liidu eesrindlikesse tehastesse. Tutvumine neis kasutatavate tootmisprotsessidega äratas ratsionaliseerijates uusi mõtteid, kuidas kasutada seadmeid efektiivsemalt või kuidas lihtsustada tootmisprotsessi, ning aitas kaasa eesrindlike kogemuste omandamiseks. Just sel teel võeti Tallinna tehastes üle metallide kiirtöötlemise meetod.⁵⁰ Vabariigi esimeste treialite-kiirtöötlemise K. Heinsoo ja K. Randmaa juurde hakati juba 1948. aasta sügisel Metallitöölise Ametiühingu Vabariikliku Komitee kaasabil organiseerima teiste metallitöötlemistehaste insener-tehniliste töötajate, treialite ja freesijate ekskursioone, et veenda inimesi kiirtöötlemismeetodi kasutamise otstarbekuses.⁵¹

Tööliste-novaatorite ja inseneride Leningradi tehastesse ja sealsesse Tehnika Majja komandeerimise tulemuseks oli tiirlevate terade abil vindi-keerme lõikamise juurutamine Tallinna Masinaehitustehases.⁵² Pöördunud tagasi komanderingult, mis oli toimunud Moskva ja Gorki klaasitehastesse, tegid ka kombinaadi «Järvakandi Tehased» ratsionaliseerijad terve rea muudatusi seadmete konstruktsioonides.⁵³ Neljanda viisaastaku viimastel aastatel toimunud loomingulised komanderingud, samuti ametiühingute poolt novaatoritele korraldatud kohtumised ja nõupidamised nii tehaste kui ka tööstusharude kaupa⁵⁴ mõjusid viljakalt leiutamise- ja ratsionaliseerimisliikumise laienemisele ja süvenemisele.

Teatud ülevaate Nõukogude Eesti tööstuses tehtud ratsionaliseerimise tulemustest andis 1950. aasta suvel Eesti Teadusliku Insener-Tehnilise Ühingu juures organiseeritud tehnikanäitus. Kõrvuti inseneride ja konstruktorite poolt tehtud tehniliste täiustustega esitati näitusel ka tööliste-tootmisnovaatorite leiutisi ja tehnilisi täiustusi. Nii oli autoremonditehase «Sirp ja Vasar» poolt näitusel eksponeeritud kõigi viie seadme loomisest võtnud osa tootmisnovaatorid-töölised.⁵⁵ Ühe ettepaneku autoriks oli treial L. Jugar, teise — treial I. Ivanov koos meister K. Rebasega, kolm tootmisprotsessi ratsionaliseerimise ettepanekut oli esitanud freesija M. Kenas. Nende hulgas oli eriti suure väärtusega M. Kenase ettepanek uue tehnoloogia kasutuselevõtmiseks hammasrataste valmistamisel.⁵⁶

Kõnesolev tehnikanäitus demonstreeris tootmiskollektiivide aastast aastasse suurenenud loomingulist aktiivsust ja tutvustas külastajaid nii üksikute novaatorite kui ka ratsionaliseerijate kompleksbrigaadide saavutustega. Näitus juhtis tähelepanu tööstuses olemasolevate reservide kasutamise võimalustele ja aitas kaasa kogemuste vahetamisele novaatorite vahel.

*

Neljanda viisaastaku lõpul saavutati Nõukogude Eesti tööstuses ratsionaliseerimistegevuse organiseerimisel olulist edu. Sellest annab tunnistust nii leiutamise- ja ratsionaliseerimisliikumise laienemine kui ka esitatud ja juurutatud ettepanekute arvu suurenemine. 1950. aastal tõu-

⁵⁰ Vt. EAÜNA, nim. 6, s. ü. 22, l. 12 ja 13.

⁵¹ Vt. Sealsamas, nim. 4, s. ü. 29, l. 42.

⁵² «Eesti Bolševik» 1950, nr. 10, lk. 38.

⁵³ «Советская Эстония» 28 июля 1950.

⁵⁴ Vt. EAÜNA, nim. 6, s. ü. 23, l. 14; sealsamas, s. ü. 22; Seletuskiri Tallinna Masinaehitustehase aastaaruande juurde leiutamise alal 1950. a.; «Eesti Bolševik» 1950, nr. 19, lk. 22.

⁵⁵ EAÜNA, nim. 6, s. ü. 37, l. 80.

⁵⁶ EAÜNA, nim. 3, s. ü. 21, l. 18.

sis novaatorite ettepanekute realiseerimise teel saadud kokkuhoid 3165 tuhandele rublale.⁵⁷ Leiutajad ja ratsionaliseerijad aitasid oma tööga tõsta tootlikkust nii tööstusliku tootmise eri lõikudes kui ka töötuses tervikuna. Nende panus oli üheks teguriks, mis võimaldas täita viisaastaku ülesanded enne tähtaega ning ületada 1950. aastal sõjaleelse tootmistaseme tööstuses 3,4-kordselt.⁵⁸

Kõrvuti saavutustega esines vaadeldaval ajastul ratsionaliseerimistegevuse organiseerimisel ka puudusi ja vigu, milledest olulisemad olid

- 1) puudused ratsionaliseerimistegevuse populariseerimisel;
- 2) halvasti koostatud, liiga üldsõnalistest temaatilistest plaanidest tulenenud vead novaatorite loomingulise mõtte suunamisel;
- 3) raskused, mis olid seotud ratsionaliseerimiskavatsuse konstruktorliku töötluse ja katsenäidiste valmistamisega;
- 4) esitatud ettepanekute ebaõige klassifitseerimine, mis vähendas novaatorite materiaalselt huvitatust;
- 5) viivitamine vastuvõetud ettepanekute juurutamisega ja
- 6) kogemuste vahetamise organiseerimatus.

Kõigist neist puudustest ei suudetud vabaneda neljanda viisaastaku lõpukski ning pingutused nende ületamiseks jätkusid ka järgnevatel aastatel. Aasta-aastalt aga avardus tööliste silmaring ning tõusis nende tehniliste teadmiste tase, samuti paranes ratsionaliseerimistegevuse organisatoorne külg. NLKP ja Nõukogude valitsuse üha süvenev hoolitsus tehnilise progressi eest aitas eriti 1955. aastast alates tõhusalt kaasa ratsionaliseerimistegevuse kiirele arenemisele. 1960. aastal oli vabariigis üle 17 500 ratsionaliseerija ja leiutaja, kes tegid kokku ligemale 41 tuhat uuendusettepanekut, milledest viidi ellu 24 400. Leiutiste ja ratsionaliseerimisetpanekute rakendamisest saadud sääst moodustas 9,19 miljonit rubla.⁵⁹ Sellega ületati 1950. aasta vastavad näitajad mitmekordselt. Käesoleval ajal viib tehnilist progressi kõigis Eesti NSV rahvamajanduse harudes jõudsalt edasi terve armee tootmisnovaatoreid.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
6. IV 1961

РАЗВИТИЕ РАЦИОНАЛИЗАТОРСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ СОВЕТСКОЙ ЭСТОНИИ В 1945—1950 ГОДАХ

Э. Январк

Резюме

В годы четвертой пятилетки (1946—1950) быстрому восстановлению народного хозяйства и социалистической индустриализации Советской Эстонии способствовала развернувшаяся на промышленных предприятиях республики рационализаторская и изобретательская работа. Ее размах в этот период характеризуется следующими данными:

⁵⁷ Vt. lk. 358.

⁵⁸ Eesti NSV rahvamajandus, lk. 39.

⁵⁹ Vt. ülevaated 5. aprillil 1961 toimunud leiutajate ja ratsionaliseerijate vabariiklikust konverentsist, mis ilmusid ajalehes «Rahva Hää!» 6. ja 8. aprillil ning «Ohtulehes» 6. aprillil 1961.

Год	Поступило предложений	Внедрено предложений	Годовая экономия, тыс. руб.*
1945	1165	830	—
1946	1048	486	740
1947	1215	448	547
1948	4159	—	3500
1950	6647	4312	3165

В первые послевоенные годы, когда шло восстановление и налаживание производства в целом, рационализаторские предложения внедрялись часто без всякого учета и специального оформления. По мере успешного завершения основных восстановительных работ и улучшения организации производства на заводах и фабриках стали уделять больше внимания и вопросам организации рационализаторской работы. Существенную роль в улучшении руководства деятельностью рационализаторов сыграли указания партии, особенно решения XXI пленума ЦК КП(б)Э и V съезда Компартии Эстонии.

Как показывает приведенная выше таблица, переломным в развитии рационализаторского движения стал 1948 г. В этом году ряд министерств и республиканских комитетов профсоюзов (например, местной и текстильной промышленности) активизировал свою работу по руководству движением рационализаторов. Мобилизации творческой энергии рабочих и инженерно-технических работников способствовали месячники по сбору рационализаторских предложений, проведенные на большинстве фабрик и заводов, а также организованные местными комитетами профсоюзов общественные смотри производства. В результате в 1948 г. число участвующих в изобретательско-рационализаторской деятельности возросло более чем в 3 раза, а годовая экономия от внедрения предложений новаторов производства увеличилась более чем в 5 раз по сравнению с 1947 г.

В последние годы пятилетки продолжалось поступательное развитие рационализаторского движения. Следует отметить, что к 1950 г. по сравнению с началом рассматриваемого периода существенно улучшилось положение с внедрением предложений. Если в 1946 г. было внедрено всего 46,37, а в 1947 г. — 36,87% всех поступивших от изобретателей и рационализаторов предложений, то в 1950 г. было внедрено уже 64,72% предложений, т. е. почти две трети. Это свидетельствовало об усилении помощи рационализаторам, о возросшей зрелости и улучшении оформления поступающих рационализаторских предложений, а также о непрерывно возрастающей активности рабочих и инженерно-технических работников Советской Эстонии в строительстве социализма.

Состояние изобретательско-рационализаторской работы в 1946—1950 гг. в различных отраслях промышленности было не одинаково, хотя перед рационализаторской мыслью в связи с восстановлением, реконструкцией и расширением предприятий и дефицитностью некоторых материалов повсюду открылось широкое поле деятельности.

Как правило, на машиностроительных заводах в движении новаторов производства участвовало больше людей, чем на предприятиях легкой промышленности. Это объясняется более сложным характером производства в машиностроении. К тому же выполнение несерийных заказов требовало от машиностроителей частой реорганизации производственных процессов, которая немалыми без хороших технических знаний и открывает особенно широкий простор для работы рационализаторов.

В легкой и пищевой промышленности производство намного однороднее и проще. В связи с этим средний уровень технических знаний рабочих этих отраслей ниже, чем на машиностроительных заводах. Частично этим, частично недостаточной организаторской работой объяснялось относительно слабое участие рабочих этих отраслей в рационализаторском движении. В текстильной промышленности, например, основное ядро рационализаторов состояло не из представителей основных текстильных профессий, а из слесарей-ремонтников, наладчиков машин и помощников мастеров, т. е. людей, занятых техническим уходом за оборудованием и технически более грамотных, чем основная масса рабочих, обслуживающих производственное оборудование.

Состояние изобретательско-рационализаторской деятельности на предприятиях во многом зависело от непосредственного руководства этим делом. Там, где администрация и общественные организации сумели создать своим рационализаторам максимально благоприятные условия труда, были достигнуты наилучшие результаты.

К концу четвертой пятилетки организация рационализаторского движения существенно улучшилась. На ряде предприятий в 1949—1950 гг. начали работать первые комплексные бригады рационализаторов, состоящие из рабочих — новаторов производства, конструктора и технолога, инициатором создания которых был слесарь Московского комбината твердых сплавов Кузнецов. Совместными усилиями они сумели быстро разработать и внедрить многие смелые технические идеи.

* В масштабе цен 1961 г.

Эффективная совместная работа группы новаторов торфопредприятия Тоотси, доцента Таллинского политехнического института Э. Соонвалда и группы новаторов машиностроительного завода «Ильмарине» по коренному усовершенствованию методов добычи, уборки и брикетирования фрезерного торфа была удостоена в 1950 г. всесоюзной премии.

К концу рассматриваемого периода стали приобретать все большее значение и творческие командировки новаторов производства на передовые предприятия страны для заимствования их опыта.

В результате проделанной работы рационализаторское движение в промышленности Советской Эстонии приняло массовый характер. Изобретатели и рационализаторы помогли поднять производительность труда как на отдельных участках производства, так и в промышленности в целом. Их работа явилась одним из факторов досрочного выполнения заданий пятилетки и достижения в 1950 г. такого уровня развития промышленного производства, который в 3,4 раза превзошел уровень довоенного 1940 г. и в 4,6 раза уровень 1945 г.

Наряду с достижениями следует отметить и недостатки и ошибки в организации рационализаторской работы в этот период. Основными из них были следующие:

- 1) недостаточная пропаганда рационализаторской работы;
- 2) распыление творческой мысли новаторов плохо составленными и слишком общими тематическими планами;
- 3) трудности конструкторской разработки и изготовления опытных образцов;
- 4) неправильная классификация внесенных предложений, снижавшая материальную заинтересованность новаторов;
- 5) недостаточно быстрое внедрение принятых предложений;
- 6) неорганизованность в распространении опыта новаторов.

Перечисленные ошибки и недостатки не были изжиты к концу четвертой пятилетки, работа по их устранению продолжалась и в последующие годы.

В 50-х годах движение изобретателей-рационализаторов в Советской Эстонии продолжало успешно развиваться. Из года в год повышался культурно-технический уровень рабочих, улучшалась организация рационализаторской работы. В 1960 г. 17 500 изобретателей и рационализаторов республики представили около 41 тысячи рационализаторских предложений и изобретений, из которых 24 400 было внедрено. Экономия от внедрения этих предложений составила 9,19 млн. руб. Таким образом соответствующие показатели 1950 г. были превышены в несколько раз. В настоящее время технический прогресс во всех отраслях народного хозяйства Эстонской ССР осуществляется при активном участии целой армии новаторов производства.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
6. IV 1961

DIE ENTWICKLUNG DER RATIONALISIERUNGSBEWEGUNG IN DER INDUSTRIE SOWJETESTLANDS IN DEN JAHREN 1945—1950

E. Jaanvärk

Zusammenfassung

In der vierten Fünfjahrplanperiode (1946—1950) wurden der rasche Wiederaufbau der Volkswirtschaft und die sozialistische Industrialisierung Sowjetestlands in einem hohen Masse durch die lebhafteste Rationalisierungs- und Erfindertätigkeit in den Industriebetrieben der Republik gefördert. Der Umfang dieser Tätigkeit wird für diese Periode durch die folgenden Daten charakterisiert:

Jahr	Eingereichte Vorschläge	Eingebürgerte Vorschläge	Jährlich erspart (Tausende Rbl.*)
1945	1165	830	—
1946	1048	486	740
1947	1215	448	547
1948	4159	—	3500
1950	6647	4312	3165

* Nach dem Preismasstab von 1961.

In den ersten Nachkriegsjahren, als der Wiederaufbau und die Instandsetzung der Produktionsprozesse im Ganzen vor sich ging, wurden Rationalisierungsvorschläge nicht selten ohne jegliche Registrierung und ohne Beachtung spezieller Formalitäten eingebürgert. In dem Masse, wie die grundlegende Wiederherstellungsarbeit erfolgreich abgeschlossen und die Produktion besser organisiert wurde, konnte man in den Industriebetrieben auch organisatorischen Fragen der Rationalisierungstätigkeit mehr Aufmerksamkeit widmen. Eine wesentliche Rolle haben bei der organisatorischen Regelung der Rationalisierungstätigkeit die Hinweise der Partei gespielt, insbesondere die Bestimmungen des XXI Plenums des Zentralkomitees der K(b)P Estlands und des V Kongresses der Kommunistischen Partei Estlands.

Wie aus der obigen Tabelle ersichtlich, bildete das Jahr 1948 einen Wendepunkt in der Rationalisierungsbewegung. In diesem Jahr wurde von einer Reihe Ministerien und republikanischen Gewerkschaftskomitees (so z. B. von den Gewerkschaften der lokalen und der Textilindustrie) die Leitung der Rationalisierungstätigkeit aktiver gestaltet. Sehr wesentlich wurde die Schaffensenergie der Arbeiter, Ingenieure und Techniker durch die speziellen Monate der Rationalisierung gefördert, die in den meisten Fabriken und Werken veranstaltet wurden, gleichwie durch die gesellschaftlichen Musterungen der Produktion, organisiert von den lokalen Gewerkschaftskomitees. Als Resultat dieses Aufschwunges war die Zahl der Rationalisatoren und Erfinder im Jahre 1948 gegen das Jahr 1947 mehr als ums Dreifache gewachsen; die infolge der Einführung von Neuerungen erzielten jährlichen Ersparungen waren in derselben Zeit 5mal grösser geworden.

In den letzten Jahren der Fünfjahrplanperiode ging die Vorwärtsbewegung der Rationalisierungstätigkeit weiter voran. Es muss hervorgehoben werden, dass im Jahre 1950, mit dem Anfang der betrachteten Periode verglichen, bedeutend mehr Vorschläge tatsächlich eingeführt wurden. Wenn der prozentuelle Satz der eingeführten Vorschläge in 1946 bloss 36,87% aller von den Erfindern und Rationalisatoren eingereichten Neuerungsprojekte betrug, so war dieser Satz in 1950 bereits 64,72%, was nahezu zwei Drittel der Gesamtzahl der Projekte ausmacht. Dieser Umstand zeugt von einem effektiveren, den Rationalisatoren erwiesenen Beistand, von ihrer besseren Reife, von der grösseren Formvollkommenheit der eingereichten Vorschläge und vom steten Anwachsen der Aktivität der Arbeiter und des ingenieurtechnischen Personals der Betriebe Sowjetestlands im Aufbau des Sozialismus.

Der Stand der Erfinder- und Rationalisierungstätigkeit in den Jahren 1946—1950 war in den verschiedenen Industriezweigen nicht gleich hoch, obgleich das Neuertum in den Bedingungen der intensiven Wiederherstellungsarbeiten, der Rekonstruktion und Erweiterung der Unternehmen, sowie infolge des Mangels an einigen Materialien überall reichliche Anregung fand.

In den Maschinenbauwerken waren die Neuerer der Produktionsprozesse in der Regel zahlreicher als in den Unternehmen der Leichtindustrie. Das lässt sich durch den komplizierten Charakter der Produktionsprozesse im Maschinenbau erklären. Auch stellte die Ausführung von Aufträgen ausserhalb der Serienproduktion die Maschinenbauwerke vor die Notwendigkeit einer häufigen Reorganisation der Produktionsprozesse, welche aber nicht ohne gründliche technische Kenntnisse denkbar ist und der Rationalisierung besonders grosse Möglichkeiten bietet.

In der Leichtindustrie und der Lebensmittelindustrie ist die Produktion bedeutend einförmiger und einfacher. Infolgedessen ist das mittlere Niveau des technischen Wissens bei den Arbeitern dieser Zweige niedriger als bei den Arbeitern der Maschinenbauwerke. Durch diesen Umstand, teils aber auch durch die mangelhafte organisatorische Arbeit ist die verhältnismässig schwache Teilnahme der Arbeiter der genannten Zweige an der Rationalisierungsbewegung zu erklären. So bestand z. B. in der Textilindustrie der Hauptkern der Rationalisatoren nicht aus Vertretern der eigentlichen Berufe der Textilbranche, sondern aus Reparaturschlossern, Montagearbeitern, Elektrotechnikern und Meistergehilfen, d. h. aus Leuten, die bei der technischen Instandhaltung der Mechanismen tätig und in technischer Hinsicht viel aufgeklärter waren als das Gros der Bedienung der Produktionsmaschinen selbst.

Der Zustand der Erfinder- und Rationalisierungstätigkeit hing in den Betrieben sehr wesentlich von ihrer unmittelbaren Leitung ab. In Betrieben, wo die Administration sowie die gesellschaftlichen Organisationen den Rationalisatoren die bestmöglichen Arbeitsbedingungen zu schaffen imstande waren, sind ausgezeichnete Resultate erzielt worden.

Am Ende der vierten Fünfjahrplanperiode war die Organisation der Rationalisierungstätigkeit bedeutend besser geworden. In einer Reihe von Unternehmen gingen in den Jahren 1949—1950 die ersten Komplexbrigaden von Rationalisatoren ans Werk. Solche Brigaden, zu deren Bildung der Schlosser des Moskauer Kombinats harter Legierungen A. Kusnetzow die erste Anregung gegeben hat, bestanden aus Arbeitern-Neuerern, denen ein Konstrukteur und ein Technologe behilflich waren. In enger

Zusammenarbeit vermochten sie eine Reihe gewagter technischer Ideen schnell ausarbeiten und einzubürgern.

Eine Gruppe von Neuerern der Torfbrikettfabrik Tootsi, der Dozent des Tallinner Polytechnischen Instituts E. Soonvald und eine Gruppe von Neuerern des Maschinenbauwerks «Ilmarine» haben gemeinsam und mit sehr gutem Erfolg die Gewinnung, Bergung und Brikettierung des Frästorfes gründlich vervollkommen; diese Arbeit wurde im Jahre 1950 mit dem Allunionspreis ausgezeichnet.

Am Ende der betrachteten Periode gewannen auch die Abkommandierungen von Neuerern zu fortschrittlichen Betrieben immer mehr an Bedeutung. Sie wurden mit dem Ziel unternommen, die Aneignung der dort angewendeten Methoden zu fördern.

Als Resultat der geleisteten Arbeit nahm die Rationalisierungsbewegung in der Industrie Sowjetlands einen Massencharakter an. Die Erfinder und Rationalisatoren trugen dazu bei, die Arbeitsproduktivität sowohl in einzelnen Abschnitten der Produktion als auch in der Industrie als Ganzes zu steigern. Ihre Arbeit war einer der Faktoren der vorfristigen Erfüllung der Aufgaben des Fünfjahrplans; sie ermöglichte es, in 1950 einen Stand der Industrieproduktion zu erreichen, der das Niveau von 1940 ums 3,4fache und das Niveau von 1945 ums 4,6fache übertraf.

Neben diesen Errungenschaften müssen aber in bezug auf die Rationalisierungstätigkeit der betrachteten Periode auch einige organisatorische Mängel und Fehlschritte erwähnt werden. Die wichtigeren davon wären folgende:

- 1) mangelhaftes Propagieren der Rationalisierungstätigkeit;
- 2) Beeinträchtigung der Schaffensinitiative der Neuerer durch fehlerhaft zusammengestellte, allzu abstrakte thematische Pläne;
- 3) Schwierigkeiten bei der konstruktiven Bearbeitung und Anfertigung von Versuchsexemplaren;
- 4) fehlerhafte Klassifikation eingereichter Vorschläge, welche die materielle Interessiertheit der Neuerer herabsetzte;
- 5) langsame Einführung der genehmigten Vorschläge;
- 6) unzulänglich organisierte Verbreitung der Neuerungen.

Die aufgezählten Fehler und Mängel waren am Ende der vierten Fünfjahrplanperiode noch nicht überwunden; ihre Beseitigung wurde auch in den darauffolgenden Jahren fortgesetzt.

In den fünfziger Jahren ging die Arbeit auf dem Gebiete des Erfinder- und Neuerertums in Estland erfolgreich voran. Das allgemeine und technische Bildungsniveau der Arbeiter stieg von Jahr zu Jahr. Gleichzeitig wurde die Rationalisierungstätigkeit immer besser organisiert. Im Jahre 1960 gab es in Estland 17 500 Erfinder und Rationalisatoren, die nahezu 41 000 Rationalisierungsvorschläge und Erfindungen vorlegten, von denen 24 400 eingebürgert wurden. Die Anwendung dieser Neuerungen liess 9,19 Millionen Rubel sparen. Die entsprechenden Kennziffern von 1950 sind also in 1960 um ein Mehrfaches übertroffen worden. Gegenwärtig geht der technische Progress in allen Zweigen der Volkswirtschaft Sowjetlands unter regem Mitwirken einer ganzen Armee Neuerer vor sich.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 6. April 1961